

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-7>

УДК 338.431:330.322](477)(045)

СТАНОВИЩЕ ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ: ФІНАНСОВО-ІНВЕСТИЦІЙНІ АСПЕКТИ

POSITION OF ENTERPRISES FROM THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF WAR: FINANCIAL AND INVESTMENT ASPECTS

Макалюк Ірина Віталіївна

кандидат економічних наук, доцент,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4800-4599>

Кашпуренко Тетяна Олександрівна

здобувачка вищої освіти,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3505-731X>

Баранніков Максим Олександрович

здобувач вищої освіти,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8741-2360>

Makaliuk Iryna, Kashpurenko Tetiana, Barannikov Maksym

National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Politechnic Institute»

У статті проаналізовано стан аграрного сектору України у довоєнний період. Охарактеризовано динаміку базових показників результативності діяльності підприємств аграрного сектору після 2014 року та окреслено чинники, які обумовлювали наявні тенденції. Досліджено проблеми в діяльності підприємств аграрного сектору, спричинені російською військовою агресією, та проаналізовано напрямки підтримки вітчизняних аграріїв на національному і міжнародному рівнях. Вивчено досвід інвестиційної практики щодо капітальних інвестицій в аграрний сектор з 2014 року та обґрунтовано передумови поживлення інвестиційної активності з метою післявоєнного відновлення та розвитку. Визначено перспективи подальших наукових досліджень у напрямку виявлення потенційних резервів відновлення підприємств аграрного сектору у післявоєнний період.

Ключові слова: аграрний сектор, аграрні підприємства, фінансове становище, інвестиції, війна.

The article argues the relevance of searching for tools to promote financial recovery and effective operation of enterprises in the agricultural sector of Ukraine during times of war and post-war, particularly through the activation of investment processes. The aim of the article is to analyze the state of enterprises in the agricultural sector of Ukraine in the context of war and to outline investment prerequisites for their recovery and development in the post-war period. To achieve the set goal, general scientific and specialized research methods are used in the work, namely: induction, deduction, analysis, synthesis, systematization, comparison, tabular-graphic methods, trend extrapolation method, and others. The state of the agricultural sector of Ukraine in the pre-war period is analyzed. The dynamics of changes in income from sales, cost of goods sold, and net profit of agricultural, forestry, and fishing enterprises after 2014 are characterized, as well as the factors that influenced them. Basic performance indicators of enterprises in the agricultural sector (profitability level, agricultural product index, total production cost index, agricultural product price index, capital investment index, etc.) before the war are reflected and their trends are outlined. The problems

in the activities of enterprises in the agricultural sector caused by Russian military aggression are studied, and the directions for supporting domestic farmers at the national and international levels are analyzed. The practical value of the article lies in studying the investment practice regarding capital investments in the agricultural sector since 2014 and justifying the prerequisites for boosting investment activity of potential investors for the purpose of post-war recovery and development. Among the main factors identified are the implementation of asset tokenization tools to increase their liquidity and the development of the virtual asset market, the adoption of the concept of zero-waste production and the development of a circular economy, the support of the country's image and business reputation on the international stage. The article outlines the tools of state support for domestic agrarians, particularly through the resolution of the problem of blocking the registration of tax invoices in the Unified Register of Tax Invoices. The prospects for further scientific research in identifying potential reserves for the recovery of enterprises in the agricultural sector in the post-war period are defined.

Keywords: agricultural sector, agricultural enterprises, financial situation, investments, war.

Постановка проблеми. Російська військова агресія проти України спричинила тотальні проблеми, які відобразилися і на діяльності підприємств аграрного сектору економіки. Сільськогосподарські угіддя займають 68,5% площі території України, а відтак аграрні підприємства формують основний «кістяк» для післявоєнного відновлення нашої держави, а також її продовольчого та ресурсного забезпечення під час війни. Натомість, руйнування структури та інфраструктури аграрного сектору вимагає оновлення і відбудови, у зв'язку з чим актуальності набуває необхідність залучення інвестицій для функціонування та розвитку аграрних підприємств.

Основним перешкоджаючим чинником на цьому шляху є значний рівень невизначеності, зумовлений війною, який призводить до зниження інвестиційної привабливості України, що, в свою чергу, ще більше загострює ситуацію. В таких умовах виникає ефект «замкненого кола», розірвання якого є необхідним для інвестиційного пожвавлення та стимулювання післявоєнного відновлення нашої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми функціонування підприємств аграрного сектору національної економіки, їх стан та перспективи розвитку у воєнний період починають активно досліджуватися вітчизняними науковцями. Зокрема, можна відзначити, що достатньо ґрунтовно вищенаведена проблематика відображена у наукових публікаціях таких авторів, як: А. Білоченко [1] (вивчення проблем забезпечення аграрних підприємств України кредитними ресурсами в умовах військового стану), М. Негрей, А. Тараненко, І. Костенко [10] (аналіз впливу військових дій на функціонування аграрного сектору та його подальший розвиток), Л. Удова, А. Гаєвий [14] (дослідження проблем та перспектив розвитку малого бізнесу в аграрному секторі економіки України в умовах війни) та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, враховуючи динамічність розвитку подій, високий рівень невизначеності і значну міру щоденних військових ризиків, виникає потреба у постійному моніторингу ситуації та пошуку актуальних інструментів сприяння фінансовому відновленню та ефективній діяльності підприємств аграрного сектору в умовах воєнного та повоєнного часу, зокрема за рахунок активізації інвестиційних процесів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз становища підприємств аграрного сектору України в умовах війни та окреслення інвестиційних передумов для їх відновлення і розвитку у післявоєнний період.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спектр діяльності підприємств аграрного сектору охоплює виробництво сільськогосподарської сировини та продовольства (рослинництво і тваринництво), їх заготівлю, зберігання, переробку та реалізацію. Земля і праця – це ті фактори виробництва, які завжди були традиційними для України і стали підґрунтям її історико-економічного державотворення, становлення та розвитку.

Американський політик Д. Уєбстер, який двічі був державним секретарем США, стверджував: «Лише на обробленому ґрунті розквітають інші мистецтва. Тому фермери – засновники цивілізації». На прикладі України можна довести правдивість його цитати: у першу чергу, аграрний сектор забезпечує необхідною сировиною харчову промисловість, без якої неможливе існування усього живого, а, отже, цивілізації в цілому. Завдяки розвинутій аграрній сфері, потужності виробництва якої дозволяють експортувати відповідну продукцію, Україна запобігає голоду в країнах Північної Африки та Близького Сходу, де зернові культури займають місце основного ресурсу для виготовлення продуктів харчу-

вання. Навіть попри повномасштабну війну на своїй території Україна робить усе для того, аби населення інших країн світу не відчувало голоду.

Аграрний сектор є важливим і для економічного життя держави, оскільки створює нові робочі місця, приносить значні доходи до державного бюджету, сприяє підвищенню міжнародного значення та авторитету країни на міжнародному ринку, створює значну частку ВВП та сприяє його зростанню. Так, за даними Державної служби статистики України [3] у 2021 році спостерігалось рекордно високе значення частки сільського, лісового та рибного господарства у ВВП країни – 10,6% (для порівняння у 2020 році частка становила – 9,3%, а у 2019 – всього 3,0%), що відбулося, зокрема, за рахунок приросту виробництва сільськогосподарської продукції господарствами усіх категорій на 16,4% відносно попереднього року.

За довоєнними прогнозами на 2022–2023 роки, зважаючи на статистику минулих років та за інших рівних умов, доходи сільськогосподарських підприємств потенційно мали тенденцію до зростання, про що свідчить високий коефіцієнт апроксимації ($R^2 = 0,922$) (рис. 1). Натомість, на думку

заступника директора Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», потенційна пряма шкода, завдана сільськогосподарській інфраструктурі та її активам від початку повномасштабного вторгнення, вже перевищує 6 млрд дол. А додаткові економічні втрати від війни в аграрному секторі у 2022 році очікуються в сумі близько 22 млрд дол. Самі ж доходи сільського господарства та суміжних секторів можуть скоротитися на 10–30% [2].

Аграрний сектор є залежним від різноманітних політичних, економічних та інших чинників глобального характеру. Зокрема, 2019–2020 роки характеризуються погіршенням рентабельності діяльності аграрних підприємств та суттєвим скороченням індексу капітальних інвестицій (до значення 54,6% у 2020 році відносно 2019-го) (табл. 1). Такі тенденції, з-поміж іншого, зумовлені наслідками пандемії COVID-19, і лише у 2021 році відбувся певний «перелом» у напрямку позитивних змін, проте і він тривав не довго.

Рекордні значення доходу від реалізації та чистого прибутку у 2021 році (рис. 1) обумовлені, зокрема, високим рівнем індексу сільськогосподарської продукції (табл. 1), зібраної аграрними підприємствами, який становив

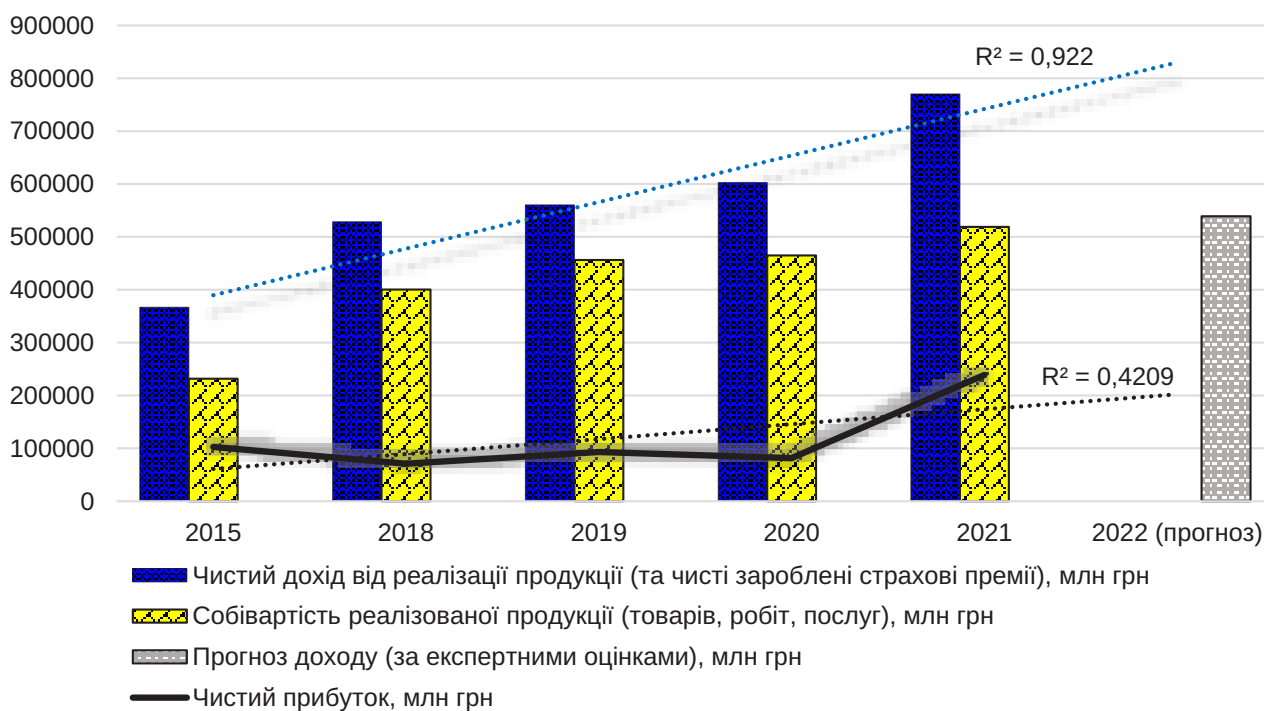

Рис. 1. Динаміка зміни доходу від реалізації, собівартості реалізованої продукції та чистого прибутку підприємств сільського, лісового та рибного господарства впродовж 2015, 2018–2022 років

Джерело: побудовано авторами на основі даних [2; 3]

Таблиця 1

**Базові показники результативності діяльності підприємств аграрного сектору
(2015, 2018–2021 роки)**

Показники	2015	2018	2019	2020	2021
Рівень рентабельності усієї діяльності аграрних підприємств, %	30,4	14,2	16,6	13,9	36,4
Індекс с/г продукції підприємств (у % до попереднього року, у постійних цінах)	94,8	112,0	102,7	88,0	122,3
Сукупний індекс витрат на виробництво с/г продукції (у % до попереднього року, у фактичних цінах)	150,9	114,0	99,4	100,6	140,9
Індекс цін с/г продукції, реалізованої підприємствами (у % до попереднього року)	154,5	109,3	92,4	119,2	136,0
Індекс інфляції (у % до попереднього року)	143,3	109,8	104,1	105,0	110,0
Індекс капітальних інвестицій* (у % до попереднього року)	126,1	108,4	90,4	54,6	123,5
*для: «Сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг»					

Джерело: побудовано авторами на основі даних [3]

122,3% (для порівняння у 2020 році значення індексу було 88, у 2019 – 102,7), що свідчить про рекордний урожай зернових та інших культур. Позитивна тенденція впродовж останніх років спостерігалася і у ціновій сфері. Так, у 2021 році індекс цін продукції сільського господарства, реалізованої підприємствами, склав 136% відносно попереднього року (у 2020 – 119,2%, у 2019 – 92,4%), що перевищило значення індексу інфляції (110 %) та дало можливість збільшити саме реальні доходи аграрних підприємств. В свою чергу, це створювало неабиякий резерв для майбутніх капітальних інвестицій в аграрний сектор, оновлення техніки та впровадження передових технологій. Натомість, прибуток, зароблений аграрними підприємствами у 2021 році, фактично став «резервом для виживання» та проведення весняної посівної кампанії (на територіях, де це було можливо, адже в результаті ведення бойових дій посівні площі скоротилися на 21% [7]) у першому півріччі 2022 року, коли ринок сільськогосподарської продукції практично перебував у «замороженому» стані.

На рис. 1 також можна побачити, що за прогнозами експертів обсяг доходу аграрного та суміжних секторів у 2022 році знижується до рівня нижчого, ніж у 2019 році. На це впливає широкий ряд причин, проте всі вони пов'язані саме з військовою агресією. До таких відноситься тимчасова окупація територій (Запорізької, Херсонської, Луганської, Донецької областей та АР Крим), мінування та знищення посівних площ і сільськогосподарської техніки, що спричинило втрату

врожаю та неможливість вирощування культур, розкрадання наявної аграрної продукції окупантами та подальший її перепродаж.

Проте виробництво у 2022 році все ж перевищило внутрішні потреби, а отже відновлення експортного ланцюжка поставок відіграє життєво важливу роль. До російської військової агресії понад 90% українського експорту врожаю йшло через порти Азовського та Чорного морів. Тривалий час ці порти були недоступні через триваючу війну, а частина з них є недоступною і зараз через тимчасову російську окупацію. Інші експортні канали – автомобільні, залізничні та річкові порти – не мають спроможності пропускати такі ж обсяги, як морські термінали. Таким чином, сформовані галузеві оцінки свідчать про те, що впродовж першого півріччя війни експорт становив лише близько 20% від звичайного обсягу [15]. Також було пошкоджено деякі складські та переробні потужності, що ще більше затримує та обмежує експорт сільськогосподарської продукції з України.

На національному та міжнародному рівнях органами влади докладалося багато зусиль, щоб збільшити потужності альтернативних каналів експорту, оскільки тут назріває ще одна проблема, а саме необхідність зберігання сільськогосподарської продукції, збут якої наразі обмежений. З початку повномасштабного вторгнення збут сільськогосподарської продукції практично припинився, тобто у сховищах агровиробників містилася значна кількість минулорічного врожаю. Разом з тим у червні-жовтні 2022 року було зібрано

новий урожай, що ще більше ускладнило проблему зберігання зернових, зернобобових та технічних культур. Варто відмітити, що проблема полягає не лише у недостатності площ складських приміщень, але і у забезпеченні належних умов для зберігання сільськогосподарської продукції, яка часто може псуватися через наявність шкідників, надмірну вологість тощо, що робить її непридатною взагалі або обмежено придатною в подальшому до реалізації. Це, в свою чергу, позначається на закупівельних цінах посередників і завдає суттєвих збитків агровиробникам.

Ситуація з часом покращилася, оскільки вдалося частково налагодити експортну логістику. Так, сухопутним шляхом обсяг проданих за кордон товарів у березні 2022 року становив всього 350 тис. тон, а вже в липні він збільшився до 3 млн тон [15]. 22 липня 2022 року за підтримки ООН було підписано угоду про дозвіл експорту зерна з портів Чорного моря України, що ще більше стимулювало збут аграрної продукції.

Крім того, країни-партнери надають Україні допомогу і щодо забезпечення зберігання сільськогосподарських врожаїв. Так, зокрема, за підтримки урядів Канади, Японії та австралійської благодійної організації Munderoo Foundation у вересні 2022 року стартувала Програма забезпечення аграріїв засобами тимчасового зберігання зерна, метою якої є подолання дефіциту зерносховищ для збереження глобальної продовольчої безпеки. В рамках програми для українських фермерів на безоплатній основі передбачалося роздати 30,7 тис. шт. зернових рукавів місткістю 200 тон кожен, які потенційно можуть вмістити для зберігання близько 30% урожаю від загальнонаціональної потреби. Також допомога передбачала і надання обладнання для завантаження/розвантаження зернових рукавів. Станом на початок січня 2023 року понад 87 % від загальної кількості рукавів аграрії вже отримали [12].

Активні військові дії на території України все ще тривають. Найбільш важка ситуація сьогодні спостерігається на сході та півдні країни, крім того не виключена можливість повторного військового вторгнення ворога через північні кордони. В цих складних умовах потреба у залученні інвестицій, в тому числі іноземних, для відновлення та повноцінного функціонування вітчизняних підприємств з кожним днем лише зростає, тому інвестиційна привабливість є однією з основних цілей сучасної економіки.

Інтегральний показник індексу інвестиційної привабливості України в першій половині 2022 року склав 2,17 бали при максимальному значенні – 5. За півроку до війни значення індексу становило 2,73, а під час Євромайдану, коли також спостерігалася нестабільна політична та економічна ситуація в країні, – 1,8 бали. Тобто поступова стабілізація ситуації призвела до відчутного стрибка та подальшого зростання індексу, що дає підстави за оптимістичним сценарієм прогнозувати аналогічну тенденцію по завершенню війни [6].

Якщо врахувати наявний досвід інвестиційної практики (значення індексу капітальних інвестицій свідчить, що після спаду у 2014 році і до початку пандемії обсяг інвестицій у сільське господарство з кожним роком зростав [3]), можна спрогнозувати, що впродовж наступних 2–3 років буде спостерігатись тенденція зростання обсягу капітальних інвестицій в аграрний сектор. Це обумовлено специфікою сфер інвестування в Україні, а саме в харчову промисловість, основною сировиною для якої є аграрна продукція. Для зниження витрат і збільшення рентабельності продукції іноземні компанії й, відповідно, інвестори будуть наповняти на закритті циклу виробництва за рахунок використання локальної сировини.

Тут також доцільним є зосередження уваги на безвідходному сільськогосподарському виробництві. Початок цього напряму було закладено ще в 2014 році шляхом підписання Україною Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. Подальша співпраця та розвиток «циркулярної економіки» сприятиме не лише збереженню екосистеми країни, а й поліпшенню становища вітчизняних аграріїв за рахунок переробки чи продажу вторинної сировини, раціональному використанню ресурсів [8].

Найбільшими інвесторами в аграрний сектор України у довоєнний період були Кіпр, Британські Віргінські острови, Німеччина, Данія та Польща [3]. Хоч нині в країні ситуація не є стабільною, проте все ж, очікується, що інвестиційна привабливість України зростатиме в майбутньому, а, відповідно, збільшиться й інвестиційна активність. Проте для залучення інвестицій необхідно створити такі умови, які дозволять іноземним інвесторам безпечно і ефективно вкладати кошти в національну економіку.

Першою такою умовою є потужна правова база. Основним нормативно-правовим актом, який визначає особливості режиму іноземного інвестування на території України,

захищає та гарантує надійність інвестицій, є Закон «Про режим іноземного інвестування» № 93/96-ВР від 19 березня 1996 року [13]. Адаптація положень закону до умов післявоєнного відновлення в контексті створення сприятливого середовища для потенційних інвесторів дозволить підвищити інвестиційну привабливість, розширити зв'язки із країнами-партнерами та посилити як економічні, так і геополітичні позиції України.

Доцільним та перспективним в цьому напрямку є також розвиток ринку віртуальних активів та розбудова цифрової економіки, поштовхом до чого слугує прийняття Закону України «Про віртуальні активи» № 2074-ІХ від 17 лютого 2022 року [11]. Іншими словами, впровадження інструментів токенизації активів сприятиме зміні формату взаємодії між учасниками угод та стимулюватиме підвищення ліквідності активів і, як наслідок, приплив інвестиційного капіталу в ті сфери, які цього потребують (в т. ч. в аграрний сектор) [9]. Крім того, поширення практики токенизації є важливим не лише для активізації залучення інвесторів ззовні, але і для виявлення внутрішніх резервів фінансування діяльності підприємств. Адже ряд переваг, пов'язаних із пришвидшенням процесів контрактації, прозорістю даних, скороченням кількості посередників тощо, потенційно створюють підґрунтя для оптимізації такої важливої складової витрат суб'єктів господарювання, як трансакційні витрати. В свою чергу, від ефективності системи управління витратами напряму залежать прибутковість підприємства, стабільність його розвитку та досягнення встановлених цілей [5].

Наступні умови – це наявність ресурсів та репутація. Для ефективного функціонування іноземних інвестицій в аграрному секторі, необхідною є наявність матеріально-сировинної бази. Цей факт значно виокремлює аграрний сектор з-поміж інших, оскільки він за своїм характером вже є сировинним. А репутація України на міжнародній арені після перемоги буде встановлювати тренд, який мотивуватиме інвесторів вкладати кошти в українську економіку.

Висновки. Отже, ті численні перешкоди розвитку підприємств аграрного сектору, які існували у мирний час, в тому числі обумовлені специфікою галузі, доповнилися ще й воєнними ризиками. В цих умовах надзвичайно важливим є сприяння покращенню інвестиційного клімату як економіки загалом, так і аграрного сектору зокрема, що має стати першочерговим завданням нашої держави

при плануванні післявоєнного відновлення. Державі варто підтримувати аграріїв шляхом використання вже наявних інструментів (податкові пільги, кредитування за низькими відсотковими ставками тощо) та залученням нових (наприклад, цифровізація економіки та токенизація активів).

І для початку було б непогано врегулювати проблему блокування реєстрації податкових накладних в Єдиному реєстрі податкових накладних (ЄРПН), з якою зіткнулася значна частка сільськогосподарських товаровиробників. Наявний механізм призводить до того, що товаровиробник змушений «включати» заблоковану (незарєєстровану) податкову накладну у Податкову декларацію та сплачувати з такої операції (яка, по-суті, невизнана державою!) податок на додану вартість. Разом з тим специфіка укладання договорів поставки сільськогосподарської продукції між виробником та зернотрейдером така, що близько 14–20% вартості поставки покупець сплачує вже після реєстрації податкової накладної по господарській операції в ЄРПН. Відповідно, при відсутності такої реєстрації продавець фактично не отримує кошти за реалізовану продукцію, що призводить до додаткових втрат, а покупець не має права на податковий кредит із ПДВ. І це при «сплачених» податкових зобов'язаннях із податку на додану вартість.

Про, м'яко кажучи, «недоречність» відповідних рішень податківців щодо зупинення реєстрації податкових накладних можна зробити висновок із численних судових рішень [4] на користь платників податків із зобов'язанням Державної податкової служби зарєєструвати податкові накладні в ЄРПН. Проте судові провадження – це тривалий час, додаткові витрати та ускладнення процесів контрактації постачальників із покупцями. Безумовно, державний бюджет від цього «у виграші», проте лише у короткостроковій недалекоглядній перспективі. Адже подібне «придушення» реальних операцій по реалізації продукції лише стримує розвиток економіки, нівелює довіру платників податків до відповідних державних інститутів та збільшує % тіньової економіки.

З огляду на викладене вище, ґрунтовне вивчення факторів негативного впливу на діяльність аграріїв, їх «слабкі місця» та виявлення потенційних резервів післявоєнного відновлення підприємств аграрного сектору, в тому числі за рахунок удосконалення інституційних механізмів, є перспективами подальших наукових досліджень у даному напрямі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Білоченко А. Кредитування аграрного сектору України в умовах війни. *Економіка та суспільство*. 2023. № 48. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-3>.
2. Громов О. Сільське господарство під час війни: зміна пріоритетів. *Урядовий кур'єр*. 2022. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/silске-gospodarstvo-pid-chas-vijni-zmina-prioritet/>.
3. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 15.03.2023).
4. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 15.03.2023).
5. Круш П. В., Макалюк І. В. Формування механізму управління трансакційними витратами підприємства. *Економічний вісник НТУУ «КПІ»*. 2013. Вип. 10. С. 212–219.
6. Макалюк І. В., Кашпуренко Т. О. Вплив російської військової агресії на становище аграрних підприємств. *Розвиток підприємництва як фактор росту національної економіки : матеріали XXI Міжнародної науково-практичної конференції 23 листопада 2022 року*. Київ : ІВЦ «Політехніка», 2022. С. 60.
7. Макалюк І. В., Коцюбайло М. Р. Оцінювання втрат в аграрному секторі внаслідок ведення бойових дій на території України. *Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи : зб. тез доп. III Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 08 груд. 2022 р.* Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, Вид-во «Політехніка», 2022. С. 183.
8. Макалюк І. В., Рурак К. М. Перспективи впровадження концепції безвідходного виробництва в Україні. *«Світ наукових досліджень. Випуск 16» : матеріали Міжнародної мультидисциплінарної інтернет-конференції (м. Тернопіль, Україна – м. Переворськ, Польща, 16-17 лютого 2023 р.)* / [редкол. : О. Патряк та ін.] ; ГО «Наукова спільнота»; WSSG w Przeworsku. Тернопіль : ФО-П Шпак В. Б. С. 55–57.
9. Макалюк І. В., Фалько М. О., Захаров Н. В. Токенізація цінних паперів: особливості та перспективи для України. *Ефективна економіка*. 2023. № 1. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.1.34>.
10. Негрей М. В., Тараненко А. А., Костенко І. С. Аграрний сектор України в умовах війни: проблеми та перспективи. *Економіка та суспільство*. 2022. № 40. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-38>.
11. Про віртуальні активи : Закон України від 17.02.2022 р. № 2074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> (дата звернення: 15.03.2023).
12. Програми забезпечення аграріїв засобами тимчасового зберігання зерна та обладнанням із завантаження/розвантаження рукавів. *Міністерство аграрної політики та продовольства України : електронний ресурс*. 2023. URL: <https://minagro.gov.ua/pidtrimka/programa-zabezpechennya-agrariyiv-zasobami-timchasovogo-zberigannya-zerna-rukavami>.
13. Про режим іноземного інвестування : Закон України від 19.03.1996 р. № 93/96-ВР. Дата оновлення: 17.08.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-вр#Text> (дата звернення: 15.03.2023).
14. Удова Л. О., Гаєвий А. Г. Розділ 1.9. Малий бізнес в аграрному секторі економіки України: проблеми та перспективи розвитку в умовах війни. *Науково-освітній інноваційний центр суспільних трансформацій*. 2022. С. 122-133. DOI: <https://doi.org/10.54929/monograph-02-2022-01-09>.
15. The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). URL: <https://www.oecd.org/> (дата звернення: 09.12.2022).

REFERENCES:

1. Bilochenko, A. (2023). Kredytuvannia ahrarynoho sektoru Ukrainy v umovakh viiny [Lending to the agricultural sector of Ukraine in wartime conditions]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 48. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-3> [in Ukrainian].
2. Hromov, O. (2022). Silske hospodarstvo pid chas viiny: zmina priorytetiv [Agriculture during the war: changing priorities]. *Uriadovi kurier – Government courier*. Retrieved from: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/silске-gospodarstvo-pid-chas-vijni-zmina-prioritet/> [in Ukrainian].
3. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy – State Statistics Service of Ukraine. Retrieved from: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed March 15, 2023).
4. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua> (accessed March 15, 2023).
5. Krush, P. V. & Makaliuk, I. V. (2013). Formuvannia mehanizmu upravlinnia transaktsiynomy vytratamy pidpriemstva [Formation of a mechanism for managing enterprise transaction costs]. *Ekonomichnyi visnyk NTUU "KPI" – Economic Bulletin of NTUU "KPI"*, 10, 212–219 [in Ukrainian].
6. Makaliuk, I. V. & Kashpurenko, T. O. (2022). Vplyv rosiiskoi viiskovoi ahresii na stanovishche ahraryh pidpriemstv [The impact of Russian military aggression on the situation of agricultural enterprises]. Proceedings from ISPCEDGFNE'22: XXI Mizhnarodna nauково-praktychna konferentsiia "Rozvytok pidpriemnytstva yak faktor

rostu natsionalnoi ekonomiky" – XXI International Scientific and Practical Conference "Entrepreneurship Development as a Growth Factor of the National Economy" (Kyiv, November, 23rd, 2022) (p. 60). Kyiv : IVTS "Politekhnikha" [in Ukrainian].

7. Makaliuk, I. V. & Kotsubailo, M. R. (2022). Otziniuvannia vtrat v aharnomu sektori vnaslidok vedennia boiovykh dii na terytorii Ukrainy [Assessment of losses in the agricultural sector as a result of hostilities on the territory of Ukraine]. A collection of abstracts of reports from ISPCBIMPP'22: III Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia "Biznes, innovatsii, menedzhment: problem ta perspektyvy" – III International Scientific and Practical Conference "Business, innovation, management: problems and prospects" (Kyiv, December, 8th, 2022) (p. 183). Kyiv : KPI im. Ihoria Sikorskoho, Vyd-vo "Politekhnikha" [in Ukrainian].

8. Makaliuk, I. V. & Rurak, K. M. (2023). Perspektyvy vprovadzhennia kontseptsii bezvidkhodnoho vyrobnytstva v Ukraini [Prospects for implementing the concept of zero-waste production in Ukraine]. In O. Patriak et al. (Eds.), HO "Naukova spilnota", WSSG w Przeworsku, Proceedings from IMICWSRI'23: Mizhnarodna multidystyplinarna internet-konferentsiia "Svit naukovykh doslidzhen. Vypusk 16" – International multidisciplinary Internet conference "The world of scientific research. Issue 16" (Ternopil, Ukraina – Pervorsk, Polshcha, February, 16th-17th, 2023) (pp. 55-57). Ternopil : FO-P Shpak V. B. [in Ukrainian].

9. Makaliuk, I. V., Falko, M. O. & Zaharov, N. V. (2023). Tokenizatsiia tsinnykh paperiv: osoblyvosti ta perspektyvy dlia Ukrainy [Tokenization of securities: features and prospects for Ukraine]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, № 1. <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.1.34> [in Ukrainian].

10. Nehrei, M. V., Taranenko, A. A. & Kostenko, I. S. (2022). Ahraryi sektor Ukrainy v umovah viiny: problemy ta perspektyvy [The agricultural sector of Ukraine in the conditions of war: problems and prospects]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 40. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-38> [in Ukrainian].

11. Pro virtualni aktyvy [About virtual assets] : *Zakon Ukrainy № 2074-IX vid 17.02.2022 – Law of Ukraine № 2074-IX from 17.02.2022*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> (accessed March 15, 2023) [in Ukrainian].

12. Prohramy zabezpechennia ahraryiv zasobamy tymchasovoho zberihannia zerna ta obladnanniam iz zavantazhennia/ rozvantazhennia rukaviv [Programs to provide farmers with means of temporary grain storage and equipment for loading/unloading sleeves]. (2023). *Ministerstvo ahraryoi polityky ta prodovolstva Ukrainy – Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine*. Retrieved from: <https://minagro.gov.ua/pidtrimka/programa-zabezpechennya-agrariyiv-zasobami-tymchasovogo-zberigannya-zerna-rukavami> [in Ukrainian].

13. Pro rezhym inozemnoho investuvannia [About the regime of foreign investment] : *Zakon Ukrainy № 93/96-BP vid 19.03.1996 – Law of Ukraine № 93/96-BP from 19.03.1996* (Update date: 17.08.2022). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-bp#Text> (accessed: March 15, 2023) [in Ukrainian].

14. Udova, L. O. & Haievyi, A. H. (2022). Rozdil 1.9. Malyi biznes v aharnomu sektori ekonomiky Ukrainy: problemy ta perspektyvy rozvytku v umovah viiny [Section 1.9. Small business in the agrarian sector of the economy of Ukraine: problems and prospects of development in the conditions of war]. *Naukovo-osvitnii innovatsiinyi tsentr suspilnykh transformatsii – Scientific and educational innovation center of social transformations*, 122–133. DOI: <https://doi.org/10.54929/monograph-02-2022-01-09> [in Ukrainian].

15. The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). Retrieved from: <https://www.oecd.org/> (accessed December 09, 2022).